

ТРАНСФОРМАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЄГИПТУ В КОНТЕКСТІ «АРАБСЬКОЇ ВЕСНИ»

Статтю присвячено дослідженню кардинальних змін у регіональній політиці Арабської Республіки Єгипет, що були викликані впливом подій «Арабської весни», та впливу відповідних внутрішньо-політичних процесів на зовнішню політику Єгипту.

Простежується взаємозалежність пертурбацій зовнішньополітичної стратегії офіційного Каїру та зовнішньополітичних стратегій інших ключових регіональних акторів, стисло характеризуються наслідки «Арабської весни» з точки зору позицій Єгипту в регіональній системі міжнародних відносин.

Ключові слова: *«Арабська весна», Близький Схід, Єгипет, зовнішня політика, регіональна система міжнародних відносин.*

The article examines the pivotal changes in regional policies of the Arab Republic of Egypt that have been caused by the events of the “Arab Spring” as well as the impact of respective internal political processes upon Egypt’s external policies.

A due focus is placed on the interdependence between vacillations of Cairo’s foreign policy strategy and the respective strategies of the other key regional actors, and a brief summary of outcomes of the “Arab Spring” from the perspective of Egypt’s positions within the regional system is provided as well.

Keywords: *“Arab Spring,” Middle East, Egypt, foreign policy, regional system of international relations.*

* магістр політ. наук, Київ

Статья посвящена исследованию кардинальных изменений в региональной политике Арабской Республики Египет, вызванных влиянием событий «Арабской весны», и влияния соответствующих внутривнутриполитических процессов на внешнюю политику Египта.

Прослеживается взаимозависимость пертурбаций внешнеполитической стратегии официального Каира и внешнеполитических стратегий остальных ключевых региональных акторов, кратко характеризуются последствия «Арабской весны» с точки зрения позиций Египта в региональной системе международных отношений.

Ключевые слова: *«Арабская весна», Ближний Восток, Египет, внешняя политика, региональная система международных отношений.*

Процеси революційного переформатування політичних систем ряду провідних держав Близького Сходу, що розпочалися 2011 р. та отримали колективну назву «Арабської весни», не могли не відбитися на їх зовнішньополітичних стратегіях та практиках, що в свою чергу призвело до значних змін у структурі близькосхідної регіональної політики. Особливо значущим у цьому плані є випадок Єгипту, оскільки саме ця держава протягом останніх десятиліть вважалася одним із претендентів на роль лідера арабського світу та здійснювала «врівноважуючий» вплив у контексті взаємовідносин інших держав Близького Сходу. Саме тому видається, що дослідження динаміки регіональної політики Єгипту в контексті «Арабської весни» та її взаємозв'язку з аналогічними практиками інших регіональних акторів може стати одним із шляхів практично-теоретичного осягнення сутності та напрямів сучасної трансформації близькосхідної системи міжнародних відносин та пов'язаної з нею регіональної конфігурації балансу сил.

Останніми роками дослідження проблематики «Арабської весни» та місця Єгипту в процесах останньої стало одним із ключових напрямів діяльності як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, увага яких зосереджена на проблемах

розвитку Близькосхідного регіону. Зокрема, Г. Горицька [2] розглянула внутрішні чинники революційних подій 2011 р. у Єгипті, а Є. Габер [1] приділила увагу ідеологічному впливові «турецької моделі» плюралістичної «ісламської» демократії на ідейні настанови учасників революційних подій у Єгипті та Лівії. З іншого боку, зарубіжні дослідники відповідної проблематики актуалізували питання втрати Єгиптом свого статусу однієї з провідних регіональних держав за підсумками «Арабської весни», а також – протистояння між неформальним катарсько-турецьким блоком, з одного боку, та Саудівською Аравією і пов'язаними з нею державами Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ) – з іншого, навколо питання про перетворення постреволюційного Єгипту на свого союзника [12; 16]. Виходячи з характеру порушених цими дослідниками питань, метою цієї статті є аналіз процесу трансформації регіональної політики Єгипту за підсумками «Арабської весни», а також – характеру та напрямку реакцій інших впливових регіональних гравців на відповідні зміни. Таким чином, цей аналіз дозволить простежити можливі взаємозв'язки між перетворенням регіональної політики постреволюційного Єгипту та ширшими процесами трансформацій регіональної системи міжнародних відносин на Близькому Сході.

Оскільки саме Х. Мубарак традиційно вважався одним із провідних поміркованих лідерів арабського світу, що виступав у якості свого роду гаранта непорушності комплексу домовленостей між Ізраїлем та поміркованими арабськими режимами стосовно подальшого врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту, його усунення внаслідок масових виступів каїрської «вулиці», серед якої неабиякий вплив мали ісламісти з числа «Братів-мусульман», викликали велике занепокоєння серед політичних кіл офіційного Тель-Авіва. Зокрема, пряме проведення Б. Нетаньяху історичної аналогії між подіями 1979 р. в Ірані та 2011 в Єгипті засвідчило готовність ізраїльського керівництва до найгіршого сценарію в плані подальшого розвитку ізраїльсько-єгипетських відносин та як наслідок – відносин між Ізраїлем та арабським світом у цілому [22, р. 50]. У своїй промові перед Кнесетом (2 лютого 2011 р.) Б. Нетаньяху зазначив, що «новітня історія

Близького Сходу багата прикладами того, як радикально-ісламістські елементи зловживають можливостями, наданими демократичною системою, з метою захоплення влади та встановлення антидемократичних режимів» [14]. Однак ситуація, що склалася в Єгипті в 2011 р. характеризувалася радше систематичною дестабілізацією авторитарно-консервативного режиму, встановленого Х. Мубараком за десятиліття свого правління, ніж скільки-небудь реальними шансами приходу до влади дійсно «екстремістських» елементів. Збереження армійською верхівкою реального контролю над політичним життям Єгипту означало, що на першому етапі розвитку єгипетської революції в зовнішньополітичному курсі єгипетського керівництва збереглася своєрідна спадковість із основоположними рисами зовнішньої політики Єгипту часів Х. Мубарака. Як зазначив у цьому контексті М. В. Ханна, зовнішня політика Вищої ради збройних сил (ВРЗС), як і її внутрішня політика, була багато в чому обмежена «ситуативним» характером прийняття рішень та самосприйняттям у якості «перехідного» режиму, що мав би утримуватися від різких та однозначних політичних кроків у тому або іншому напрямку [13].

Незважаючи на те, що ВРЗС ще в лютому 2011 р. оголосила про своє бажання дотримуватися всіх двосторонніх домовленостей, що були укладені між Єгиптом та Ізраїлем за часів правління А. Садата та Х. Мубарака, стрімке зростання антиізраїльських настроїв у постреволюційному єгипетському суспільстві та часткова втрата контролю з боку єгипетської влади над діяльністю радикальних груп протестувальників призвели до серйозної кризи взаємин між Каїром та Тель-Авівом у липні 2011 р. Після перестрілки між ізраїльськими та єгипетськими прикордонниками на Синайському півострові, що стала наслідком переслідування ізраїльською стороною групи ісламістських бойовиків, що вдерлися на територію південного Ізраїлю з єгипетського боку кордону, загинуло 5 єгипетських військовослужбовців та 8 ізраїльтян [17]. Висловлення жалю з приводу цієї події (але не вибачення перед єгипетською стороною) від імені міністра оборони Ізраїлю Є. Ольмерта мало зворотній від передбачуваного ефект, спровокувавши напад радикально налаштованих демонстрантів на посольство

Ізраїлю в м. Каїр (9 вересня), що потягло за собою евакуацію ізраїльських дипломатів з країни [6, с. 75]. Загальне погіршення ситуації в сфері безпеки на Синайському півострові, на території якого все більший вплив отримували радикально-ісламістські угруповання, також викликало побоювання стосовно можливостей ВРЗС ефективно контролювати безпеку на східних та північно-східних кордонах Єгипту. Незважаючи на офіційне запевнення перехідного уряду Єгипту в тому, що єгипетські сили внутрішньої безпеки та армія утримують ситуацію на Синаї під своїм оперативним контролем, подібні заяви лише посилювали недовіру Ізраїлю щодо реальних стабілізаторських можливостей ВРЗС [11]. Пасивну позицію зайняла ВРЗС і щодо регулювання лівійського конфлікту, початок якого співпав з її приходом до влади; у той час як за останні роки правління Х. Мубарака Єгипет значно підвищив рівень своїх відносин з Лівією, ВРЗС зайняла достатньо пасивно-нейтральну позицію, обмежившись частковим урегулюванням проблеми єгипетських біженців-заробітчан з охопленої громадянським конфліктом території Лівії [9]. У цілому ж, лейтмотивом регіональної політики єгипетського керівництва часів правління ВРЗС стало прагнення утриматися від подальшого загострення внутрішньополітичної ситуації за рахунок уникнення від активної участі в регіональних та субрегіональних конфліктах та зіткненнях інтересів.

Регіональна політика Єгипту набула кардинально іншого спрямування після обрання президентом Єгипту очільника політичного крила єгипетських «Братів-мусульман» М. Морсі в червні 2012 р. Перемога останнього на президентських виборах ознаменувала початок короткотривалого періоду умовно «ревізійної» внутрішньої та зовнішньої політики, спрямованої на поступове усунення від влади в Єгипті постмубараківського істеблішменту та утворення своєрідного геополітичного тандему Єгипет-Катар за умови дружньої підтримки з боку Туреччини. Очевидно, що така політика не могла не наразитися на спротив з боку впливових внутрішньоєгипетських груп впливу, репрезентованих як традиційними військовими та цивільно-бюрократичними елітами, так і антиісламістськи налаштованою світською інтелігенцією. У той же час,

регіональний курс М. Морсі вступив у протиріччя з інтересами впливових регіональних гравців, таких як Саудівська Аравія та Ізраїль, підтримка яких у бік антипрезидентської опозиції в Єгипті і зумовила швидке падіння влади М. Морсі в липні 2013 р. та подальшу ліквідацію єгипетського руху «братів-мусульман» як впливової політичної сили. Тим не менше, короткотривале правління М. Морсі мало певні серйозні наслідки для місця та ролі Єгипту в регіональній та субрегіональній конфігураціях балансу сил, що змушує докладніше розглянути деякі аспекти цієї ситуації.

На початку свого президентства М. Морсі перейшов до активного позиціонування постреволюційного Єгипту як оновленої регіональної держави, що не дозволила б нікому із зовнішніх акторів диктувати собі бажаний курс зовнішньої політики [12, р. 1]. Сам факт вибору країн, до яких новообраний президент Єгипту здійснив свої перші міжнародні візити, свідчив про важливість, яку М. Морсі приділяв питанням регіональної політики: саме Ефіопія та Саудівська Аравія стали державами, з керівниками яких М. Морсі зустрівся восени 2012 р. [15]. У той же час, М. Морсі продемонстрував своє прагнення до пошуку нових зовнішньополітичних партнерів, відвідавши Тегеран уперше з моменту розриву дипломатичних відносин між Єгиптом та Іраном після Ісламської революції 1979 р. [10]. За цих умов М. Морсі продемонстрував ідеологічну спрямованість своєї зовнішньополітичної стратегії, фактично передавши владу управління єгипетською дипломатією до рук Е. Ель-Хаддада, провідного діяча політичного крила єгипетських «братів-мусульман», якого М. Морсі призначив на ключову посаду радника президента з питань зовнішньої політики та міжнародного співробітництва [12, р. 2]. Водночас М. Морсі продемонстрував свій геополітичний прагматизм, дотримуючись єгипетсько-ізраїльських домовленостей про спільний контроль над кордоном у секторі Газа та завдавши ударів супроти радикально-ісламістського підпілля, що успішно діяло на Синаї з часів січневої революції 2011 р. Подібним чином, Єгипет зайняв достатньо помірковану позицію в контексті чергової військово-поліцейської операції ізраїльських збройних сил, спрямованої проти сектору Гази (листопад

2012 р.); незважаючи на історичні зв'язки єгипетських «братів-мусульман» з «Хамасом», М. Морсі не вдався до жодних радикально антиізраїльських кроків, обмежившись відкликанням свого посла з Тель-Авіва та наданням допомоги у відправленні місії Ліги Арабських держав до Гази [3]. Тим самим, М. Морсі проявив свою готовність до певного взаємопорозуміння з Ізраїлем, що багато в чому спростувало попередні побоювання Б. Нетаньяху стосовно геополітичних намірів «братів-мусульман» у разі приходу до влади в Єгипті.

У той же час, уряд М. Морсі зайняв доволі безкомпромісну позицію стосовно ряду питань, що мало безпосередній вплив на подальший розвиток внутрішньополітичних процесів у самому Єгипті. Першим важливим проявом цього зовнішньополітичного радикалізму стало неоднозначно висловлене прагнення М. Морсі сприяти поваленню уряду Б. Асада в Сирії шляхом відправлення єгипетських добровольців та навіть військовиків регулярних збройних сил на допомогу бійцям озброєних ісламістських рухів, що діють на території Сирії [4]. Така позиція М. Морсі розглядалася його опонентами в самому Єгипті та за його межами як прояв прагнення президента Єгипту до утворення двосторонньої коаліції Єгипту та Катару, що сприяла б поваленню сирійської влади та перебудові самого ландшафту субрегіонального та регіонального балансу сил [5].

М. Морсі посилив курс на зближення з Катаром, що викликало різко негативну реакцію з боку Саудівської Аравії та Об'єднаних Арабських Еміратів (ОАЕ), двох традиційних партнерів Єгипту серед «нафтових монархій» Перської затоки. Зокрема, в січні 2013 р. міністр фінансів Катару Ю. Камаль відвідав Єгипет з офіційним візитом, у ході якого було досягнуто попередніх домовленостей стосовно майбутніх інвестицій офіційної Дохи в акції Суецького каналу та купівлі облігацій державного боргу Єгипту на загальну суму 2,5 млрд доларів США [7]. Характерно, що ця угода з Катаром була відтермінована в листопаді 2013 р., незабаром після усунення М. Морсі від влади, а новим інвестором акцій Суецького каналу замість Катару став уряд ОАЕ [8]. Подібним чином, невдоволення уряду ОАЕ наданням преференцій Катару з боку М. Морсі

вилилося в ряд арештів високопоставлених діячів руху «братів-мусульман», що проживали на території ОАЕ, навесні 2013 р. [4].

Враховуючи вищенаведене, не дивно, що зовнішньополітичний авантюризм та ревізіонізм, характерні для другої половини правління М. Морсі, доволі швидко призвели до наростання антиурядових настроїв, що знайшли своє вираження в державному перевороті 3 липня 2013 р., активну участь у якому взяли як представники світського протестного руху ліберального спрямування, так і пов'язані з правлячими колами Саудівської Аравії салафітські організації. Тим не менше, провідну роль у поваленні М. Морсі та його уряду відіграло військове керівництво Єгипту, очолюване головнокомандуючим збройними силами А. Ф. Ель-Сісі [16]. Тим самим короткотривалий період правління (хоч і обмеженого конституційною процедурою) «братів-мусульман» у Єгипті завершився повним провалом усіх внутрішньо- та зовнішньополітичних планів М. Морсі та його оточення.

Після усунення М. Морсі від президентської влади регіональна політика Єгипту знову пройшла через певну трансформацію, основним напрямом якої цього разу стало прагнення військового керівництва та А. Ф. Ель-Сісі як наступного президента Єгипту (з 8 червня 2014 р.) протистояти регіональним планам Катару та поширенню впливу ісламістського «екстремізму», включно з поміркованим іхванізмом, у межах регіональної системи міжнародних відносин. З цією метою Єгипет значно посилив своє співробітництво з Саудівською Аравією та ОАЕ на противагу регіональним впливам Катару та Туреччини.

Фактично події липня-серпня 2013 р. у Єгипті, що потягли за собою фактичну ліквідацію організаційної структури «братів-мусульман» у цій державі та значні людські жертви з боку прихильників М. Морсі, призвели до своєрідного розколу всередині держав РСАДПЗ, унаслідок якого стали очевидними різкі протиріччя між Катаром, з одного боку, та Саудівською Аравією, ОАЕ та їх союзниками – з іншого. Характерними в цьому плані стали кардинально протилежні реакції дипломатичних відомств Катару та ОАЕ на події 14 серпня 2013 р., в результаті яких було вбито 595 та поранено близько 4 тис мирних

протестувальників – прихильників «братів-мусульман» [19]. У той час як міністерство закордонних справ Катару закликала єгипетську владу до «національного діалогу» та утримання від «силових методів», дипломатичне відомство ОАЕ звинуватило самих «братів-мусульман» у «провокації» сутичок та висловило своє «розуміння» насильницьким діям єгипетських сил державної безпеки та армії проти протестувальників [21]. Конкретнішим проявом нового співробітництва між Єгиптом та Саудівською Аравією стало надання в липні 2013 р. комплексного пакету фінансовою допомоги на загальну суму 12 млрд доларів США, з яких 5 млрд припадало на Саудівську Аравію, а 4 млрд – на Кувейт [18]. В ідейно-політичному плані альянс між єгипетським військовим керівництвом та Саудидами було закріплено в формі підтримки, наданій військовому перевороту з боку провідних салафітських організацій та політичних партій Єгипту, зокрема впливової партії «Нур», які, всупереч задекларованому військовим урядом прагненню боротися з «ісламістським радикалізмом», не були піддані яким-небудь політичним переслідуванням. Нарешті, участь єгипетських збройних сил у ракетно-бомбових атаках проти позицій ісламістської коаліції «Лівійський світанок» в районі м. Тріполі у серпні 2014 р., разом із військово-повітряними силами ОАЕ, ще раз підкреслила готовність А. Ф. Ель-Сісі та єгипетського військового керівництва до рішучої протидії поширенню ісламського радикалізму на Близькому Сході та в Північній Африці [20].

Таким чином, «Арабська весна» мала далекосяжні наслідки для місця та ролі Єгипту в регіональному та субрегіональному балансі сил. На першому етапі постреволюційного розвитку (лютий 2011 – червень 2012 р.) перехідне військове керівництво країни (ВРЗС) намагалося протидіяти подальшим імпульсам революційної дестабілізації, зокрема – в плані єгипетсько-ізраїльських відносин, у той же час самоусунувшись від активної участі в урегулюванні лівійської кризи. На другому етапі (липень 2012 – липень 2013 р.) регіональна політика Єгипту, за винятком питань єгипетсько-ізраїльських відносин, характеризувалася значним рівнем геополітичного ревізіонізму, проявам якого стало прагнення М. Морсі відновити стабільні відносини з Іраном, розвинути союзницькі взаємини з

Катаром та, меншою мірою, з Туреччиною, а також – втрутитися в сирійський конфлікт на боці противників Б. Асада. Така радикальна геополітична програма, зумовлена в першу чергу релігійно-політичною ідентичністю М. Морсі та його оточення, ознаменувала би, в разі свого втілення, перетворення Єгипту на державу-ревізіоніста та початок різких змін у структурі регіонального балансу сил. Тому підтримка зовнішніх сил у вигляді Саудівської Аравії та ОАЕ сприяла поваленню М. Морсі та призвела до переходу до чергового етапу постреволуційної регіональної політики Єгипту (з липня 2013 р. та посьогодні), визначальною рисою якого стало прагнення до розвитку союзницьких відносин з державами саудівського блоку. Тим самим, Єгипет остаточно відійшов від своєї попередньої нейтрально-стабілізуючої ролі в арабському світі, втягнувшись у протистояння між двома групами близькосхідних держав.

Список використаних джерел:

1. Габер Є. В. «Арабська весна» на Близькому Сході: вибір моделі суспільної трансформації / Є. В. Габер // Суспільно–політичні трансформації в країнах Сходу на сучасному етапі : колективна монографія / за заг. ред. Л. В. Матвеевої ; [упоряд. О. С. Мавріна та І. В. Отрощенко]. – К.: Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2012. – С. 11–30.
2. Горицька Г. «Арабська весна» в Єгипті: погляд із середини / Г. Горицька // Зовнішні справи : науковий журнал. – 2012. – № 5. – С. 37–41.
3. Єгипет відкликає посла з Ізраїлю після обстрілу сектора Газа [Електронний ресурс] / Український тиждень. – 2012. – 14 листопада. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/65056>. – Назва з екрану.
4. Лебарон Р. Помощь или аресты? Как расходятся пути Катара и ОАЭ в отношении Братьев-мусульман [Електронний ресурс] / Р. Лебарон // Альманах «Искусство войны». – 2013. – 15 января. – Режим доступа: <http://navoine.info/aid-or-arrest.html>. – Назва з екрану.

5. Мурси был смещён за свои планы отправить египетскую армию в Сирию воевать против Асада [Электронный ресурс] / Mixed News. – 2013. – 17 июля. – Режим доступа: <http://mixednews.ru/archives/39039>. – Назва з екрану.
6. Островская Л. В. Израильский фактор в контексте Египетской революции 2011 г. / Л. В. Островская // Вестник Томского государственного университета. История. – 2014. – № 4(30). – С. 74–77.
7. Abeih M. H. Qatar to Invest in Suez Channel [Электронный ресурс] / M. H. Abeih // Al-Monitor. – 2013. – 19 January. – Режим доступа: <http://www.al-monitor.com/pulse/ar/business/2013/01/qatar-plans-to-invest-in-suez-canal.html#>. – Назва з екрану.
8. Aman A. UAE Replaces Qatar as Egypt's Partner on Suez Project [Электронный ресурс] / A. Aman // Al-Monitor. – 2013. – 5 November. – Режим доступа: <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/11/egypt-suez-canal-uae-qatar.html#>. – Назва з екрану.
9. Countries Scramble to Get Citizens out of Libya [Электронный ресурс] / CNN.com. – 2011. – 25 February. – Режим доступа: <http://edition.cnn.com/2011/WORLD/africa/02/24/libya.evacuations>. – Назва з екрану.
10. Egypt's Morsi to Make Historic Trip to Tehran [Электронный ресурс] / Al Jazeera. – 2012. – 19 August. – Режим доступа: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/08/2012818182526548301.html>. – Назва з екрану.
11. El Amrani I. The Situation in Sinai and Egypt-Israel Relations [Электронный ресурс] / I. El Amrani // The Arabist. – 2011. – 24 August. – Режим доступа: <http://arabist.net/blog/2011/8/24/the-situation-in-sinai-and-egypt-israel-relations.html>. – Назва з екрану.
12. Grimm J., Roll S. Egyptian Foreign Policy under Mohamed Morsi: Domestic Considerations and Economic Constraints / J. Grimm, S. Roll // Stiftung Wissenschaft und Politik Comments. – 2012. – № 35. – 4 p.

13. Hanna M. W. The Mind of Egypt's Military [Электронный ресурс] / M. W. Hanna // Foreign Policy. – 2011. – 23 October. – Режим доступа: http://mideastafrica.foreignpolicy.com/posts/2011/08/23/the_mind_of_egypts_military. – Назва з екрану.
14. Heydarian R. J. Arab Spring, Israeli Isolation / R J. Heydarian // Foreign Policy in Focus. – 2011. – 13 October. – P. 1.
15. Hope B. Morsi Visits Ethiopia to Seek Unity in Nile Nations over Water [Электронный ресурс] / B. Hope // The National. – 2012. – 16 July. – Режим доступа: <http://www.thenational.ae/news/world/morsi-visits-ethiopia-to-seek-unity-in-nile-nations-over-water>. – Назва з екрану.
16. Housden O. Egypt: Coup d'Etat or a Revolution Protected? / O. Housden // The RUSI Journal. – 2013. – № 158(8). – P. 72–78.
17. Issacharoff A. Report: Three Egyptians Took Part in Terrorist Attacks on Southern Israel [Электронный ресурс] / A. Issacharoff // Haaretz. – 2011. – 24 August. – Режим доступа: <http://www.haaretz.com/print-edition/news/report-three-egyptians-took-part-in-terrorist-attacks-on-southern-israel-1.380321>. – Назва з екрану.
18. Khan M., Lebaron R. What Will the Gulf's \$12 Billion Buy in Egypt? [Электронный ресурс] / M. Khan, R. Lebaron // Atlantic Council. – 2013. – 11 July. – Режим доступа: <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/egyptsource/what-will-the-gulfs-12-billion-buy-in-egypt>. – Назва з екрану.
19. Kirkpatrick D. Islamists Debate Their Next Move in Tense Cairo [Электронный ресурс] / D. Kirkpatrick // The New York Times. – 2013. – 15 August. – Режим доступа: http://www.nytimes.com/2013/08/16/world/middleeast/egypt.html?_r=0. – Назва з екрану.
20. Kirkpatrick D., Smith E. Arab Nations Strike in Libya, Surprising U.S. / D. Kirkpatrick, E. Smith // The New York Times. – 2014. – 26 August. – P. A1–A7.

21. Lebaron R. Gulf State Divisions Reemerge in Reaction to Cairo Crackdown [Электронный ресурс] / R. Lebaron // Atlantic Council. – 2013. – 6 August. – Режим доступа: <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/egyptsource/gulf-state-divisions-reemerge-in-reaction-to-cairo-crackdown>. – Назва з екрану.
22. Morton J. S., Shortt N. The Arab Spring: Implications for Israeli Security / J. S. Morton, N. Shortt // Mediterranean Quarterly. – 2012. – № 23(3). – P. 34–51.